

ke ve tarikatların kendi özelliklerine ve tarikat disiplinlerine uygun tarzda tertip edip okumayı gelenek haline getirdikleri dualar gibi klişeleşmiş dua metinleri vardır. Bunlardan başka doğum, ölüm, nişan, düğün, ziyafet, önemli bir işe başlama veya bitirme gibi istisnai durumlarda, törenlerde zamana, mekâna, olaya ve duruma uygun düşen çoğu secili, sünûhat ve tulûat kabilinden dualar okunması geleneği bütün İslâm dünyasında çok yaygındır; aynı şekilde hem Arapça hem de millî dillerde tertip edilen dua mecmuaları İslâm ülkelerinde halen en çok basılan ve okunan yayınlardandır.

Hadislerde secili ve tumturaklı ifadelerle dua edilmesinin uygun olmayacağı belirtilmişse de (meselâ bk. Buhârî, "Da'âvât", 19) bizzat Hz. Peygamber'in özellikle uzun olan dualarında az çok secili bir üslûbun hâkim olduğu görülür. Muhtemelen bu durumdan da cesaret alan müslümanlar secili dualara özel bir ilgi göstermişler, hatta manzum dualar bile tertip etmişlerdir (çeşitli örnekler için bk. Ebû Hayyân et-Tevhîdî, s. 47-48, 62-64, 176-180, 269-272; Taşköprizâde, III, 140-153). Çoğunlukla "münâcât" adı verilen manzum dualar aynı zamanda İslâmî edebiyatın zengin bir türünü oluşturur (bk. MÜNÂCÂT).

BİBLİYOGRAFYA :

M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "d'âv" md.; Wensinck, *el-Mu'cem* "d'âv" md.; Buhârî, "Da'âvât", 19, 55; Müslim, "Zikir", 23; İbn Mâce, "İkâme", 32; Nesâî, "Sehv", 91; a.mlf., *Amelü'l-yeum ve'l-leyle* (nşr. Fâruk Hamâde), Beyrut 1987, nâşirin mukaddimesi, s. 91-93, 104, ayrıca bk. s. 133-134; İbnü's-Sünnî, *Amelü'l-yeum ve'l-leyle* (nşr. A. Ahmed Atâ), Kahire 1969; İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-ahbâr* (Tavîl), II, 303-316; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdü), s. 41, 121, 142, 152, 154, 237, 272, 277, 282; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-İşâretü'l-ilâhiyye* (nşr. Abdurrahman Bedevî), Beyrut 1981, s. 47-48, 62-64, 110-111, 165-166, 176-180, 260-261, 265, 266, 269-272, 366-367; Ebû Bekir et-Turtuşî, *ed-Du'â'ü'l-me'sûr ve âdâbü'ş-şar* (nşr. M. Ridvân ed-Dâye), Beyrut 1409/1988; Gazzâlî, *İhyâ'ü'l-âkâr* (Beyrut), I, 293-329; İbn Hayr, *Fehrese*, I, 198-199, 304, 373; İbnü'l-Ebbâr, *el-Mu'cem fi aşhâbi'l-Kâdi eş-Safedi*, Kahire 1410/1989, s. 325; Nevevî, *el-Ezkâr*, İstanbul 1955; a.mlf., *Rauzatü't-tâlibîn*, Beyrut 1412/1992, I, 293-329; İbn Hacer, *Fethü'l-bârî* (Sa'd), XI, 123, 164; XXIII, 110; a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 6; VIII, 247; *Keşfü'z-zunûn*, I, 49-50, 755-756; II, 1172-1173; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, II, 595-596; III, 113-174; Sezgin, *GAS*, I, 196, 520, 527-528, 530, 534; Zeki Mübarek, *et-Taşavvufü'l-İslâmî fi'l-edeb ve'l-ahlâk*, Beyrut, ts., II, 31-71.

MUSTAFA ÇAĞRICI

DUA KUBBESİ

Arasta ve çarşı esnafının
her sabah dükkânını açmadan önce
altında toplanıp
dua ettiği kubbe ile örtülü bölüm.

XVI. yüzyılda ortaya çıkan ve arastaların merkezi durumunda olan dua kubbelerinin erken örnekleri hakkında kesin bilgi bulunmamakta, yalnız fütüvvet geleneğinin devam ettiği ve Ahilik teşkilâtının ticaret hayatına hâkim olduğu daha eski devirlerde de bazı arasta, bedesten, çarşı gibi ticarî merkezlerde esnafın sabah dükkânını açmadan önce bir yerde toplanıp dua ettiği bilinmektedir. Sabah namazında camide buluşan esnaf, namazdan sonra çarşının dua meydanı veya dua kubbesi adı verilen bölümünde toplanırdı. Burada kendi aralarından seçilmiş olan ilmüne güvenilir bir kişinin (duacı) önderliğinde doğruluk yemini ile helâl ve bereketli kazançlar elde etmek için dua eden esnaf daha sonra dükkânlarını açardı. Artuklu devrine kadar tarihlendirilmesi mümkün olan Mardin'de Revaklı Çarşı'da, güney revak sırasının batısında yer alan ve öndeki çapraz tonozu ile birlikte bütün çarşının yüksekliğini aşan bölümün özel bir dua yeri olduğu düşünülebilir. Yine Kütahya'da Büyük Bedesten'in (XV. yüzyılın ikinci yarısı) güneydoğu girişinin önünde yer alan kubbeli mekânın da dua kubbelerinin erken bir örneği olduğu kabul edilebilir.

Kesin çizgileriyle dua kubbeleri, ilk defa XVI. yüzyılda yapılmış olan bazı külliyelelerdeki arastalarda görülmektedir. Bunlar Mimar Sinan'ın Kırklareli / Lüleburgaz, Hatay / Payas (Yakacak) ve Edirne / Havsa'da Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa adına yapmış olduğu üç menzîl külliyesiyle III. Murad zamanında Mimar Dâvud Ağa'ya yaptırılan Selimiye Arastası'nda (Edirne) bulunmaktadır.

İstanbul-Edirne yolu üzerinde yer alan Lüleburgaz Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi'ndeki (977/1569-70) dua kubbesi, cami ile kervansarayın ayıran arasta sokağında ve bu iki binanın kesiştiği ekseninde bulunmaktadır. Dört ayak üzerine oturtulmuş geniş sivri kemerlerle taşınan ve pandantiflerle geçişi sağlanan basık sekizgen kasnaklı bu dua kubbesi, üzerinin açık olduğu anlaşılan sokakta bir zafer takı gibi yükselmektedir.

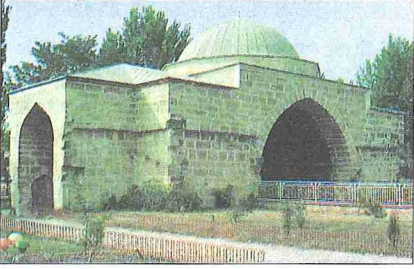
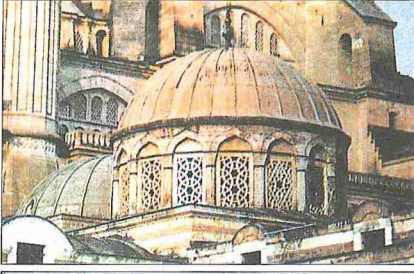
Hac yolu üzerinde ve bugün Hatay ili sınırları içerisinde bulunan Payas Sokul-

lu Mehmed Paşa Külliyesi'nin (982/1574-75) dua kubbesi, kuzey-güney doğrultusunda uzanan ve üzeri çapraz tonozlarla örtülü olan arasta sokağının ortasında, kervansarayla kale girişlerinin ekseninde yer alır. Dört sivri kemerle duvarlara oturtulmuş dua kubbesinin batıya açılan girişi üzerinde bir dikdörtgen pencere bulunmakta, içi sıvalı kubbeye oldukça sade malakârî süslemeler görülmektedir.

Edirne yakınındaki Havsa'da (Hafsa), Sokullu Mehmed Paşa'nın ölen oğlu Kurd Kasım Paşa (Kurd Bey) için yaptırdığı menzîl külliyesinde (984/1576-77) bulunan dua kubbesi, Lüleburgaz Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi'nde olduğu gibi cami ile kervansarayın ayıran üstü açık arasta sokağında yer alır. Cami ve kervansaray bloklarına açılan kapıların önünde yükselen dua kubbesinin taşıyıcı ayak ve duvarları günümüze kadar gelmişse de kubbe kasnağından yukarısı yıkıktır.

Edirne'de Selimiye Camii'nin batısında III. Murad zamanında (1574-1595) Mimar Dâvud Ağa'ya yaptırılan arastadaki dua kubbesi, kuzey-güney yönündeki ana aks ile batıya uzanan yan aksın kesiştiği bölümde yer alır. Doğuda iki sü-tuna, batıda iki pâyeye oturtulmuş sivri kemerler üzerinde, pandantiflerle geçiş sağlandığı yüksek kasnaklı bir kubbe ile örtülü olan dua kubbesi caminin batı kapısı ile aynı eksen üzerindedir. Yüksek kasnakta zarif sütunlar arasında yirmi pencere bulunmakta, sivri kemerli olarak düzenlenen bu pencerelerde kemer içlerinin sağır bırakıldığı görülmektedir; sütun başlıkları hizasına kadar olan kısımlar ise geometrik desenli mermer şebekelere sahiptir. Dua kubbesinde bulunan çok sayıdaki pencerenin yardımıyla, üzeri tonoz örtülü olan ve yalnız batı yönünden ışık alan arastanın bu bölümü daha fazla aydınlatılmıştır.

XVI. yüzyıl içerisinde yapılmış olan bu eserlerin dışında başka ticaret merkezlerindeki dua kubbeleri hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Ancak eskiden İstanbul'da Kapalı Çarşı ve Mısır Çarşısı'nda esnafın her sabah dükkânlarını açmadan önce "dua meydanı" adı verilen yerlerde toplanarak dua ettiği bilinmektedir. Büyüklüğünden dolayı Kapalı Çarşı'da dua meydanının iki tane olduğu, birinin Zenneciler ve Feraceciler sokaklarıyla Fesciler ve Yağlıkcılar caddelelerinin kesiştiği kavşakta, diğerinin Sandal Bedesteni'nde bulunduğu, Mısır Çar-

Edirne Selimiye Arastasi ile Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi'nin dua kubbeleri - Hafsa / Edirne

şısı'nda ise çarşığı oluşturan iki sokağın birleştiği yerin dua meydanı olarak kullanıldığı bilinir. Hatta Mısır Çarşısı yakın tarihlerde restore edilirken, burada ahşap çıkma halindeki bir çeşit kürsü yeniden yapılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ara Altun, *Mardin'de Türk Devri Mimarisi*, İstanbul 1971, s. 121-122; a.mlf., "Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi (bir deneme)", *Kütahya*, İstanbul 1981-82, s. 391-395, 667; a.mlf. — Tülay Reyhanlı, "Edirne/Havsa'da Sokullu (veya Kasım Paşa) Külliyesi", *STY*, VI (1976), s. 67-88; Çelik Gülersoy, *Kapalı Çarşının Romanı*, İstanbul 1979, s. 50; Mustafa Cezar, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, İstanbul 1985, s. 182-185, 187-197; Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul 1986, s. 144-145, 148, 372-373; Yılmaz Önge, "Türk Çarşılarında Dua Kubbeleri", *Önasya*, VI/63, Ankara 1970, s. 6-7; Pakalın, I, 478; Osman Nuri Ergin, "Dua Meydanı", *İsl.A*, IX, 4742.

AHMET VEFA ÇOBANOĞLU

DUAFÂ ve METRÛKÎN

(الضعفا والمتروكون)

Zayıf olan ve rivayetleri kabul edilmeyen râvilere dair kaleme alınmış eserlerin ortak adı.

Duafâ daîf (= zayıf) kelimesinin çoğulu olup adâlet* ve zabt* sıfatları yetkili âlimler tarafından tenkit edilen zayıf râviler için kullanılmaktadır. Bunların rivayetleri çeşitli seviyelerde bulunduğundan

bazılarının zayıflığını gidermek mümkün olmakta, özellikle zabt yönünden çok zayıf olmayan ve kendinden daha güvenilir olanlara fazlaca muhalefet etmeyenlerin rivayetleri dikkate alınmaktadır. Metrûkîn ise ileri derecede zayıf olan ve rivayetleri delil olma niteliğini kaybeden kimselerdir. Bunların rivayetlerine de metrûk denmektedir. Metrûkîn'in belli başlı özellikleri rivayetlerinde büyük ölçüde yanılmaları, yaşayışlarında dinî emir ve yasaklara uymamaları, çok dalgın ve dikkatsiz olmaları ve yalancılıkla suçlanmalarıdır. Hadisi terkedilen râvilere metrûkû'l-hadis de denilmektedir (ayrıca bk. METRÛK; ZAYIF).

Duafâ ve metrûkîne mahsus olmak üzere "eđ-Đu'afâ" veya "eđ-Đu'afâ" ve'l-metrûkûn" vb. adlarla kaleme alınan eserlerin genel özelliği alfabetik olmaları ve her râvi hakkında ya sadece müellifin veya tanınmış hadis münakitlerinin değerlendirmelerini ihtiva etmeleridir. Bu eserlerin bazılarında tenkit edilen râvinin rivayetlerine de yer verilmektedir.

Bu tür eserlerden günümüze kadar gelenlerin belli başlıları şunlardır: 1. Bu-hârî (ö. 256/870), *eđ-Đu'afâ ü's-şâğîr* (Agra 1323). 418 râviyi ihtiva etmektedir. 2. Cüzcânî (ö. 259/873), *Ahvâlü'r-ricâl. Kitâbü'd-Đu'afâ* adıyla da anılan eserde 388 râvi hakkında kısa değerlendirmelere yer verilmiştir. *Ahvâlü'r-ricâl* Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî tarafından yayımlanmıştır (Beyrut 1405/1985). 3. Berzâî (ö. 292/905), *eđ-Đu'afâ ve'l-kezzâbûn ve'l-metrûkûn min aşhâbi'l-hadis*. Müellifin çeşitli râviler hakkında Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim'e sorduğu soruların cevaplarından ibarettir (Köprülü Ktp., nr. 40/3). 4. Nesâî (ö. 303/915), *eđ-Đu'afâ ve'l-metrûkûn* (Agra 1323). Eserde 706 râvi birer kelime ile değerlendirilmiştir. 5. Ukaylî (ö. 322/934), *eđ-Đu'afâ ü'l-kebîr*. Râviler hakkında tanınmış münakitlerin görüşleri senedleriyle birlikte zikredilmekte ve çok defa tenkit edilen râvinin rivayetlerinden örnekler verilmektedir. 2101 râvinin yer aldığı dört ciltlik eser Abdülmu'tî Emîn Kal'acî tarafından yayımlanmıştır (Beyrut 1404/1984). 6. İbn Hibbân (ö. 354/965), *Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l-muhad-dişîn ve'd-đu'afâ'i ve'l-metrûkîn*. Üç ciltten ibaret olan eserin uzun mukaddimesinde sünneti koruyabilmek için zayıf ve metrûk râvileri bilmenin gereğiyle bu râvilerin belli başlı özellikleri hakkında bilgi verilmekte, daha sonra riva-

yetlerinden örnekler nakledilmektedir. Eser Mahmûd İbrâhim Zâyed tarafından neşredilmiştir (Halep 1396). 7. İbn Adî (ö. 365/976), *el-Kâmil fi'du'afâ'i'r-ricâl* (Beyrut 1405/1985). Eserin otuz babdan meydana gelen uzun mukaddimesinde hadis rivayetinde titiz davranmanın gereği ve Hz. Peygamber'e yalan isnat etmenin çirkinliği gibi konular üzerinde durulmakta, rivayetlerinde yalancılığı ortaya çıkan kimselere "yalancı" demeyi câiz gören ashap, tâbiîn ve diğer tanınmış âlimlere geniş yer verilmektedir. Yedi cilt halinde yayımlanan eserde râviler hakkında münakitlerin görüşleriyle birlikte onların rivayetlerinden örnekler de zikredilmektedir. 8. Dârekutnî (ö. 385/995), *Kitâbü'd-Đu'afâ ve'l-metrûkîn*. 632 râvi kısa notlarla tanıtılmıştır (nşr. Muhammed b. Lutfi es-Sabbâğ, Beyrut 1401/1980; nşr. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî, Beyrut 1406/1986). 9. İbn Şâhin (ö. 385/995), *Târîhu esmâ'i'd-đu'afâ ve'l-kezzâbîn*. Eserde 722 râvi hakkında çoğu tek kelimelik kısa değerlendirmeler yapılmaktadır. Kitap Abdürrahîm Muhammed Ahmed el-Kâşgarî tarafından neşredilmiştir (baskı yeri yok, 1409/1989). 10. İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), *eđ-Đu'afâ ve'l-metrûkûn*. Eserde râviler hakkında tanınmış münakitlerin kanaatleri zikredilmekte, râviyi tenkit edenlerin yanında güvenilir olduğunu söyleyenlerin bulunması halinde ise tenkit edenlerin görüşleri tercih edilmektedir. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî tarafından üç cilt halinde yayımlanan (Beyrut 1406/1986) eserde 4018 râvi tenkide tâbi tutulmuştur. 11. Zehebî'nin (ö. 748/1348) bu konuda üç eseri bulunmaktadır. a) *Dîvânü'd-đu'afâ ve'l-metrûkîn*. Zehebî bu eserinde bir yanlışlık sonucu zayıf sayılan râvilerle, rivayetleri sahih ve hasen olmakla beraber tenkide uğrayanları, rivayetlerinde çok yanılanları, hâfizalarının zayıf olması sebebiyle çok yanlışlık yapanları ve mevzû hadis rivayet ettikleri için ittifakla terkedilenleri ele almaktadır (nşr. Hammâd el-Ensârî, Mekke, ts.). Müellif daha sonra eserini *Zeylû Dîvânü'd-đu'afâ* adıyla genişletmiştir (Ömer b. Fellâte, III, 428-429). b) *el-Muğni fi'd-đu'afâ*. Hadis öğrencilerinin zayıf râvileri kolayca tanıyabilmesi için bu alanda daha önce yazılan eserleri gözden geçirek konuya dair bilgileri özetlediğini söyleyen Zehebî'nin iki ciltten ibaret bu eseri 7854 râviyi ihtiva etmektedir (nşr. Nüreddin İtr, Halep 1971). c) *Mizânü'l-i'tidâl fi'naqdi'r-ricâl*. Güvenilir bile olsa